

Hermányi Dienes József, jelentős XVIII. századi írónk szétszóródott nagyszámú munkáinak felderítése az utóbbi években mindinkább előrehaladt. Az egészében még megvalósításra váró feladatnak egyik fontos eredménye volt Klaniczay Tibornak Hermányi ismeretlen munkájáról írott közleménye.¹ Ebben a tanulmányban szó esik a „*Continuatio gyanánt holmi elegy-belegy, de igaz történelmi observatiók, (Hermányi József Toldaléka Bethlen Farkas Historiájához)*” c. munkáról is. Klaniczay idevonatkozóan megállapítja, hogy Hermányinak a volt Erdélyi Múzeum levéltárában „Bethlen Farkas historiájához írott néhány lapszéljegyzete található”, amiről már Kelemen Lajos is említett tett. Klaniczay pedig a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban „ennek egy bővebb változatát” ismerte fel, ahol szerinte Hermányi „pletykák, anekdotikus elemek egész sorát fűzi Bethlen Farkas történelmi művének egyes részeihez”.

Tekintve, hogy a szövegek vizsgálata új megvilágításba helyezi Hermányinak ezt az írását, szükségesnek tartom a kérdés rövid tisztázását. Romániai könyv- és levéltárakban végzett kutatásaim közben a fenti munkának három változata akad a kezembe:

1. Kolozsváron a volt Erdélyi Múzeum levéltárában Coll. Min. C. J. Kemény Tom. XVII. sz. alatt. Negyedréte alakú nyolcvanhét lapnyi szöveg Benkő József másolatában.
2. Kolozsváron, a volt Református Kollégium könyvtárában az 1390—1395. sz. fólió kézirat-kolligátumának egyik, 31 lap terjedelmű részlegében.
3. Marosvásárhelyen a Teleki könyvtárban Ms. 161. sz. alatt, vegyes tartalmú kézirat-kötetben 474—501. lapokon. (Klaniczay Tibor ezt tekintette bővebb változatnak.

Az ismertetett három magyar nyelvű változat, az összevetések tanúsága szerint, csekély másolati eltérésekkel lényegében egymással megegyező szöveget tartalmaznak.

Ettől a munkától viszont határozottan szét kell választanunk a latin nyelvű „*Marginales Notationes Reverendi Josephi D. Hermányi, ad primam i. e. Keresdiensem editionem Historiae Magnae Wolfjangi de Bethlen.*” című², ténylegesen csak néhány lapszéljegyzetet tartalmazó két- és féllapnyi Hermányi-szöveget, ami teljesen különálló írás, és semmiesetre sem egy rövidebb változata az előzőnek. Ez csupán apró történelmi adatok kiegészítése, korrekciója, s mint ilyen minimális irodalmi fontossággal rendelkezik.³

Visszatérve a *Continuatio*... (*Toldalék*) c. munkára: ha az ebben szereplő „pletykák, anekdotikus elemek” sorát közelebbről megvizsgáljuk, felismerhetjük, hogy azokat Hermányi nem „Bethlen Farkas történelmi művének egyes részeihez” fűzi, hanem az egész munkát igyekszik vele megtoldani. Eljárása úgy értelmezhető, mintha Bethlen Farkasnak a XVI. századdal lényegében befejeződő művét folytatni, kiegészíteni akarná a XVII. század eseményeinek feljegyzésével.⁴ Ezt azonban csak akarná, mert itt korántsem a történelmi események szigorú, Bethlen Farkas munkájához hasonló előadása következik. E helyett valóban az anekdotikus elemek sorával találjuk szemben magunkat. Csakhogy ezek az elemek nem Hermányi ötletei, szerzeményei, hanem miként a szöveg alapján könnyen felismerhető, Kemény János Önéletírásának egyes jelenetei, határozottan céllal kiválogatott és kijegyzett anekdotikus részletei. Erről a tényről Hermányi maga is tudósít a kézirat végén: „Én ezeket a kézírásokat *continuatio* gyanánt letettem ide nagyobbára Kemény János írásából, mely authentic asserváltatik a M. Kemény Familia Archivumában.”⁵

Hermányi az Önéletírásból a sajátos elvek szerint kiválasztott részeket kisebb-nagyobb fogalmazásbeli eltérésekkel, módosításokkal, izlésének megfelelően kiegészítésekkel vagy rövidítésekkel, de viszonylag hűségesen követi. Mindezeknek illusztrálására álljon itt egy részlet rövid összevetésére:

¹ ItK 1954. 58—62. K. T.: Hermányi Dienes József ismeretlen munkája.

² Ezt a munkát említi KELEMEN LAJOS Hermányi Emlékiratának kiadásában. (Kolozsvár, 1925.), s ez található a volt Erdélyi Múzeum levéltárában Collectio Major Manus Cript. Hist. Ton. XXII. sz. alatt. A fent említett marosvásárhelyi és a kolozsvári Ref. Kollégiumbelli *Continuatio* szövegének végéhez ugyancsak ezt a munkát csatolták.

³ Benkő József is, Index Generálisának kivételesen meglevő XII. 36. sz. kézirat kötetében, mint két különálló munkát ismerteti a *Marginales*... és a *Continuatio*... c. írásokat (Nagyenyed, Bethlen Kollégium Könyvtára 228. sz.).

⁴ Ez a megoldás a XVIII. század végéig gyakori lehetett, mivel Bethlen Farkas Historiájának keresdi kiadása (1690) a háborús viszonyok miatt befejezetlen maradt. Az új, teljes, szelvényes kiadás viszont csak 1782-től 1793-ig jelent meg. (Vesd össze LUKINICH IMRE: Bethlen Farkas műve keresdi kiadásához. Magyar Könyvszemle, 1913.)

⁵ Minthogy az 1648. év eseményeivel félbeszakadó Kemény-féle Önéletírás a *Continuatio* c. alatt jelzett záróévszámig (1660) nem követhető, a hiányzó évek eseményeinek pótlására a magyar szöveget három oldalnyi vázlatzerű latin szöveg egészíti ki. Ennek eredete nem ismerhető fel.

Hermányi: „Báthory István a lenygel koronáért vevén el a feleségét, mivel igen vén és rút volt, nem is szerette; amint Kemény Boldizsár akkori bejárója sokszor beszélte.”⁶

Kemény: (Báthory) felesége, mivel igen vén s rút volt, kit a királyságért vőtt volt el, ahhoz képest nem is szerette, az mint az atyámtól hallottam derekasban, ki bejárója volt.”⁷

Bár nyilvánvaló ezek után, hogy nem Hermányi önálló munkájával van dolgunk, mégis ez az írás Hermányi magatartásának közelebbi megvilágítását teszi lehetővé, s abból fontos következtetéseket vonhatunk le. Lényeges először is, hogy Kemény *Önéletírásának* nem történeti igényű kivonatolásáról van szó, miként ez a korban többször is előfordulhatott, főleg az egyes kollégiumok oktatási céljaira.⁸ Az anekdotairó és gyűjtő Hermányi számára Kemény műve gazdag lelőhelynek számít, ahonnan a neki való, a számára érdekes eseteket szedegetheti ki. Nem különösebben érdeklik őt a nagy történelmi események, még kevésbé a hadvezér Keménytől kedvelt várostromok, csaták leírása; ezeket a nagy terjedelmű részeket rendszeresen kihagyja, átugorja. Szemet huny tehát általában, amikor Kemény „derék dologra fordítja” írását, de ezek helyett szenvedéllyel fordul az „elegy-belegy” részletekhez, amik Keménynél inkább csak a fő események kiegészítését szolgálják. Hermányi kezében az *Önéletírásnak* sokszor zárójeles utalásai válnak a legfontosabb témákká. Ebből az eljárásból pedig már a polgári irányban tájékozódó prózairónak módszere, mintegy előmunkálatainak nyomai ismerhetők fel.

Pontosan felmérhető a *Continuatio* ... alapján, hogy, amit ma Kemény János *Önéletírásából* szépirodalmi erényként számon tart az irodalomtörténet, az vonzza Hermányit is, és fő vonalakban ezeket a szépprózai erényekben gazdag részeket válogatja, emeli ki belőle.⁹ Az elmondottak igazolására elegendő, ha néhány ilyen párhuzamra rámutatunk: A memoárműfaj s így Kemény művének is fontos írói eszköze a jelenetekre bontás, az epizódok valamennyire művészi igényű megformálása, egy-egy esemény sor jellegzetes példáinak, eseteinek színes előadása. Hermányi ezen a téren következetes; valamennyi ilyen részlet felkelti a figyelmét, s rendszeresen kijegyzi azokat. Ezeket belül különös érdeklődéssel fordul az olyan jelenetekhez, melyek a magánélet bonyodalmaival, a nőalakok szerepét, szerelmek visszás helyzetét tárják fel. Így a fedelmek házasságairól, nőügyeiről szóló, Keménynél sokszor mellékes epizódokat még ki is bővíti: pl. Báthory Gábornak a főurak asszonyaihoz való viszonya egyenesen neki való téma.¹⁰

Kemény egyik főerőssége a szereplő személyek jellembrázolásában van. Hermányi ezt is éles szemmel veszi észre, s követi is abban: elmaradhatatlanok írásaiából az egyes alakokról készült kerek portrék. A híres arcképek fejedelmekről, Eszterházyról, Pázmányról stb. mind itt szerepelnek. A kapott anyagnak megfelelően Bethlen Gábor politikai és emberi jelleme tűnik ki nála is leginkább, ahol több egymásután felsorakoztatott, kerekbebe tömörített epizód alapján áll össze a Bethlenről formált kép. („Ilyen dolgok estek” például: a fejedelem áruhás vizitációja, a leszakadt hídról vízbeesése, Kamuthy Balázs tréfája stb.)

Szerzőnk a *Nagynyedi Demokratikus* c. anekdotagyűjteményében különös előszeretettel szedi össze a tréfás eseteket, keresi és felkutatja a magyar anekdota-előzményeket. Az efféle nyomokat Keménynél is megbecsüli s hangsúlyozza többhelyütt ilyenképpen: „Egy tréfát írok fel, mely nem igen civilis ...” (Pellérdi és a szűnyogok — anekdotikus története következik).¹¹ Az egyes történelmi szereplők nyilatkozatait, emlékezetes jó mondásait, párbeszédeit, melyek az *Önéletírás* jellegzetes betétjei, egy esetben sem maradnak el. (Pl. a közismert Pázmány nyilatkozat stb.). Ezekon túlmenően Keményről is tudjuk, hogy egy-egy téma megvilágítására kedveli a szólásmondásokat, de még a „paraszt példabeszédek” alkalmazását is.¹² Hermányi hasonlóképpen bőven felhasznál szólásmondásokat anekdotáihoz, sőt tudatosan visszavezet ilyeneket az azokat létrehozó történetekig, tréfáig.¹³ Ennek a gyakorlatnak megfelelően csak természetesen, hogy ezúttal is megragadja az alkalmat: Kemény ilyen irányú utalásait részletesebben kidolgozza. Azt a „trágár tréfa példabeszédet” (Keménynél: „rusnya proverbiumot”), „Tarts fiam Kata, tied Gyalu vára”, abból az anekdotikus történetből

⁶ A fent idézett Erdélyi Múzeumbeli *Continuatio* ...-példány alapján, 2. l.

⁷ Kemény János *Önéletírása* és válogatott levelei. Bp. 1959. 79.

⁸ Ilyen jellegű, ismeretlen szerzőtől származó kéziratral találkozunk például a v. Kolozsvári Református Kollégium könyvtárában, hasonló címen: Bethlen Farkas Historiájának *Continuatioja*, (Bethlen Farkas Historiájának Tizenegyedik könyve, 1008. sz.). A tartalomban Kemény *Önéletírását* követi ez is, de a Hermányiéval ellentétben kivonatolás jellegű.

⁹ Vö. V. WINDISCH ÉVA Kemény-tanulmányával. (Bevezetés az *Önéletírás* idézett kiadásához.)

¹⁰ Hermányinál: id. mű 28., Keménynél: id. mű 86.

¹¹ Hermányinál: id. mű 2., Keménynél: id. mű 80.

¹² Kemény (Windisch) id. mű. 61.

¹³ L. H. D. J.: *Nagynyedi Demokratikus* 189. sz. anekdotáját. (Bp. 1960.)

eredeztetí, miszerint Kamuti Farkas — más nemesek példáját követve — saját feleségével kedveskedett fejedelmének Gyulu vára elnyerése érdekében.¹⁴

Stílus tekintetében Hermányit nyilvánvalóan kevésbé ragadja meg Keménynek helyenként elnyújtott előadásmódja, de annál inkább rátapad az *Önéletírás*nak is inkább dicséret, dialógusokat visszaadó, élőbeszédszerű stílusára. Ebben valamiképpen magára ismer, sőt változtatásaival, a stílus és nyelv szempontjából már valósággal önmagát adja.

Végső következtetésként megállapíthatjuk, hogy ez a fentiek értelmében Kemény János *Önéletírását* követő munka világosan mutatja az emlékirat-próza közrejátszását Hermányinak az e műfajból is kinövő anekdota-prózájához, ahol a kerek anekdotikus történetek kiszabadulnak már a memoárok összefogó keretéből. Ha az elmondottakhoz még hozzávesszük, hogy Hermányinak hasonló jellegű munkája van *Bethlen Miklós Önéletírásából* is, ahol szintén az itt látott elvek többé-kevésbé ismételt alkalmazása figyelhető meg,¹⁵ akkor biztossággal általánosíthatunk XVIII. századi prózánk fejlődésmenetére is: Hermányi eljárásának vizsgálatakor, annak a még nem kellően tisztázott jelenségnek, folyamatnak egyik esetével állunk szemben, amikor a magyar memoár irodalom hatása, ezerszálú kapcsolata teljes érvényűen mutatkozik meg a későbbi, fejlettebb széppróza kibontakozásához.

Gyenis Vilmos

Alkalmazott költészet és egy ismeretlen Vörösmarty-verssor

Van alkalmazott képzőművészet; nem az alkalmi grafikára gondolunk, az exlibriszre, a házassági és egyéb családi bejelentésekre, plakátra, hanem például a cégtáblákra. Csak hogy a legjobb művészek is vállalkoztak az idők folyamán arra, hogy bolti cégért fessenek. Ki ne tudná, hogy Holbein, a német nagyság, iskolamester számára festett cégtáblát, vagy Watteau, a rokokó nagy mestere, két cégtáblát készített egy műkereskedő számára. Nálunk a jónévű Dunaiszky Lőrinc szobrász patikacégért vésett, és Barabás Miklós mellett a történetképfestő Thán Mórt is említhetni, mint aki nem tartotta a művészet méltóságán aluli feladatnak egy-egy bolti cégérnek megfestését, még ha hivatásszerűen ennek a területnek máig is a címfestők az urai és nem számítják magukat művészeknek.

De így van alkalmazott költészet is. Tréfás vagy komoly hangú feliratok díszítenek edényt, poharat, kardot, ágyút, kaput és általában mindenféle tárgyat. Igen sokszor talpraesett verssel találkozunk. De bár sokszor a versszerzők a legjobbak sorából kerülnek ki, még ezeket sem méltatja kellő figyelemre a hivatalos irodalomtörténet. Példa erre a következő eset. Gyulai Pál Széchenyi Istvánnak a M. T. Akadémia levéltárában őrzött írásai között Vörösmarty kéziratra bukkant; borhűtőkre alkalmazott versek voltak ezek, 14 darab egysoros, kettő kétsoros. Ivásra tulajdonképpen csak egyetlen darab vonatkozott, a többi afféle eszmévilanlat. Gyulai nem tartotta méltatlannak rá őket, hogy közölje: a Budapesti Szemle 1904-es évfolyamában jelentek meg a 122. lapon azzal a megjegyzéssel, hogy tisztázott verseknek látszanak, nem valami kísérletezésnek, és Gyulai gondolata szerint Vörösmarty személyesen adhatta át Széchenyinek, ezért nem volt mellettük kísérő levél, amelyből keltezésük is pontosan lehetséges lett volna. Nyilván 1830 és 1840 között keletkezettek, amikor a költő és az államférfi között szorosabb volt a kapcsolat. Nem lehetetlen, hogy Széchenyi figyelmét a borhűtőre a Hasznos Mulatságok 1829-i évfolyamának második félévében olvasható hirdása irányította, amely szerint az angol udvar akkora ezüst borhűtőt készíttetett, hogy benne hat ember elfér (10. szám). Elkészültek-e Széchenyi borhűtői és ha igen, rávésett-e a feliratokat, ismeretlen. Gyulai versközlése azonban nem maradt nyomtalan. Ugyanis Simonyi Zsigmond fennakadt az egyik verssoron és szóváltotta a Nyelvőr 1904-i évfolyamában, hogy Vörösmarty hexameter helyett heptameter használ. A Budapesti Szemle 1904. évi folyamában Gyulai helyett Lehr Albert válaszol és kijelenti, hogy nincs hibás közlésről szó, Vörösmarty máskor is él ezzel a lehetőséggel (Zalán futása, Két szomszédvár). Jóllehet maga a közlés így két helyen is megvitásra került, annál inkább meglepő, hogy a Franklin Társulat legújabb kiadta teljes Vörösmartyban, melyet éppen Gyulai 1884-ben megjelent nyolckötetes kiadása alapján rendeztek sajtó alá, hozzávéve a Brisis Frigyes által 1926-ban közzétett kiadatlan verseket és a Kozocsa Sándortól 1939-ben megjelentetett ifjúkori kísérleteket, a borhűtőkre számtalan versek hiányoznak.

¹⁴ Hermányinál: id. mű. 28., Keménynél: id. mű. 86.

¹⁵ Biographia Nicolai Bethlen. Magyar nyelvű kézirat több változatban is az erdélyi kéziratárakban. Teleki-Könyvtár, Marosvásárhely, 239. sz. stb. KLANICZAY TIBOR is említi idézett tanulmányában.